

ERUDITIO, VIRTUS ET CONSTANTIA

Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére

I. KÖTET

Szerkesztette:

IMRE MIHÁLY

OLÁH SZABOLCS

FAZAKAS GERGELY TAMÁS

SZÁRAZ ORSOLYA

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2011

Tartalom

I. KÖTET

TABULA GRATULATORIA.....	1	
ELŐSZÓ.....	5	
I. GRAMMATIKA, RÉTORIKA, POÉTIKA		
D. TÓTH JUDIT: A keresztény rétorika szükségességéről (Szent Ágoston <i>De doctrina christiana</i> , IV. könyv).....		11
MARÓTH MIKLÓS: A szír levelek stílusa	18	
JANKOVITS LÁSZLÓ: A versek és a véresre verés: Jacobus Piso és Várdai Pál konfliktusa	26	
BARTÓK ISTVÁN: „Alattomban hallgatók” – avagy besúgó diákok a 16. században.....	29	
IMRE MIHÁLY: A fogalmi szint alatti jelentések szerepe a reformáció korának retorikáiban.....	37	
A. MOLNÁR FERENC: Mít jelent a <i>délceg ló</i> szószerkezet Balassi Bálint <i>Szép magyar komédiájában?</i>	46	
P. VÁSÁRHELYI JUDIT: Adalék Szenci Molnár Albert alkalmi verseihez.....	50	
RESTÁS ATTILA: Bartholomaei Keckermanni Systematis rhetorici Epitome (1617).....	55	
KECSKEMÉTI GÁBOR: Szónoki gyakorlat a magyar vitézségről a leuveni egyetemen....	61	
VÍGH ÉVA: A néma ékesszólás barokk kézikönyve: Giovanni Bonifacio és <i>a Jelek művészete</i>	69	
BÉNYEI TAMÁS: Saját képére: Éva Narcissus-jelenete az <i>Elveszett Paradicsomban</i>	78	
NYIRKOS ISTVÁN: Eszmény és norma Kazinczy nyelv művészetében.....	88	
II. A 17. SZÁZADI KATOLIKUS PRÉDIKÁCIÓIRODALOM ÉS PÁZMÁNY PÉTER		
GÁBOR CSILLA: Jezsuita családtagok: nagyszombati Káldi Márton és György.....	95	
MACZÁK IBOLYA: Kafarnaumi százados – kompilált köntösben	103	
SZÁRAZ ORSOLYA: „O inferno, o penitenza!” Két 17. századi olasz pokol-prédikáció. 108		
SZABÓ FERENC S. J.: Pázmány Péter imádságos könyvének hét bűnbánati zsoltára.....	115	
TASI RÉKA: „...tisztelvén, avagy bár imádván...” (Adalékok a képek tiszteletéről szóló hitvitáinkhoz).....	122	
HARGITTAY EMIL: Kéziratos latin nyelvű mutató Pázmány <i>Prédikációi</i> hoz.....	130	
DEBRECZENI ATTILA: Egy adalék Pázmányhoz és Kazinczyhoz	160	
III. KEGYESSÉG ÉS LITURGIA		
FAZAKAS GERGELY TAMÁS: Református imádságok és az 1620 körüli Bethlen-propaganda	167	

FEKETE CSABA: Ó, Jézus, egek harmatja (Kanciók és himnuszok a délvidéki graduálokból)	179
PETRÓCZI ÉVA: Házassági-válási kódex – puritán módra (Tarpai Szilágyi András: <i>Libellus repudii et divortii Christiani</i> , 1667)	194
GYŐRI L. JÁNOS: Egy elfeledett református prédikátor, Nádudvari Péter.....	202
MEDGYESY S. NORBERT: A perenyei népi betlehemes játék.....	209
IV. BAROKK ÉS KÉSŐ-BAROKK IRODALOM	
AMEDEO DI FRANCESCO: Miklós Zrínyi e la questione del destino della nazione ungherese: un'ermeneutica della condizione storica umana?.....	225
LŐKÖS ISTVÁN: A kaj-horvát barokk próza mestere: Juraj Habelić	233
PAVERCSIK ILONA: Egy 17. századi napóra és emblematikus értelmezése	242
S. SÁRDI MARGIT: Az időszakos naplók.....	251
TÜSKÉS GÁBOR: A Mikes-kutatás kérdéseihez, II.	259
R. VÁRKONYI ÁGNES: Mikes és a kis jégkorszak	272
SZELESTEI N. LÁSZLÓ: Himnuszfordítások Ányos Pál <i>Énekek könyve</i> című kötetéből	281
KNAPP ÉVA: Azonos történelmi tárgyú iskoladramák a német és magyar jezsuita színpadon: Hunyadi László és Hunyadi Mátyás	292
KOVÁCS KÁLMÁN: Szigetvár 1566-os ostromának 18–19. századi német irodalmi feldolgozásai és azok forrásai	302
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: Baróti Szabó Dávid <i>Aeneis</i> -fordítása.....	310
HUBERT ILDIKÓ: Barokk elegiák – Műfordítás a 19. század elejéről.....	317
V. UTAZÁSI IRODALOM, EGYETEMJÁRÁS, KAPCSOLATTÖRTÉNET	
SZIRÁK PÉTER: Az utazás eseményszerűsége (A kora újkori magyarországi utazási irodalom egynémely aspektusa).....	327
NAGY LÁSZLÓ KÁLMÁN: Krakkói reneszánsz költők magyar kapcsolatai	334
VISKOLCZ NOÉMI: Nádasdy Ferenc és Róma	340
NÉMETH S. KATALIN: Debrecen Veit Marchthaler útleírásában	350
BOZZAY RÉKA: A harderwijki egyetem jelentősége a kora újkori magyar peregrináció történetében	357
MÁRTA FATA: Kaiser Joseph II. über die religiöse Vielfalt in Siebenbürgen während seiner Reise durch das Großfürstentum 1773.....	364
FERENC POSTMA: Das <i>Itinerarium</i> von Michaël Benedek (1773–1775) und seine vier <i>Testimonia</i> aus Franeker (Juni 1775)	371
PUSZTAI GÁBOR: A magyar Robinson (Jelky András és a robinzonádok irodalmi hagyománya).....	391
EGYED EMESE: Utazó, értéklátó	398
SÁRKÖZY PÉTER: „Áldom a nyüzsgő Rómát” (Magyar írók Róma-élménye).....	407
VI. ITÁLIA	
HAVAS LÁSZLÓ: Róma: Európa megújulásának örök jelképe.....	417
MADARÁSZ IMRE: A humanista embereszmény (Könyvkultusz, szabadságeszme és egyénközpontúság kapcsolatai a történelmi humanizmus kialakulásában és értékrendjében).....	428

PUSKÁS ISTVÁN: Mohamed a sisakforgón (A korai észak-itáliai lovagregények iszlámképe)	434
LÁSZLÓ PETE: Carlo Zucchi e l'Ungheria	440

II. KÖTET

VII. KÖNYV-, KÖNYVTÁR- ÉS KIADÁSTÖRTÉNET

BARICZ ÁGNES: Suri Orvos Mihály 1602-es Perkins-fordítása	447
KULCSÁR PÉTER (közli): Paulus Simoni Bistriciensis <i>Meteorologia generalis</i> (Dantisci, 1617, RMK III, 1187.)	458
DIENES DÉNES: Tolnai Dáli János könyvtárának töredéke Sárospatakon?	469
PÉTER EREDICS: <i>De verlooren zondaar gezogt en gezaligt</i> des Nicolaas Simon van Leeuwaarden (1648–1730) ins Ungarische übersetzt	480
CSORBA DÁVID: Magyar írók – magyar olvasmányok?	490
DUKKON ÁGNES: A barokk szellemiség megjelenési formái a <i>Calendarium Tyrnaviense</i> sorozat példányaiban	497
MONOK ISTVÁN: Adalékok az Esterházy-könyvtár kialakulásának történetéhez (A Moszkvában őrzött könyvek vizsgálatának tanulságai)	504

VIII. EGYHÁZ- ÉS OKTATÁSTÖRTÉNET

EGER HISTÓRIÁJA

PÓSÁN LÁSZLÓ: Értelmiség a középkori Poroszországban	511
FEKETE KÁROLY: Kálvini reformáció és diakónia	518
ŐZE SÁNDOR: Fokasz császár szerepe az európai és magyarországi protestantizmus történet szemléletében	526
PAPP IMRE: A nantes-i ediktum előtörténetéhez	535
BALÁZS MIHÁLY: Alsted és az erdélyi unitáriusok	542
VÉGHSEŐ TAMÁS: A papképzés ügye a munkácsi görög katolikus püspökségben a 17. században	551
IFJ. BARTA JÁNOS: Egyházi szerzők a kora újkori magyarországi mezőgazdasági szakírók között	558
HEINZ SCHILLING: Religion und Konfessionalität in Alteuropa – historische und historiographische Reflexionen	565
JOACHIM BÄHLCKE: Ungarns langer Weg zu religiöser Toleranz (Die Kaschauer Streitschrift <i>Veritas toti mundo declarata</i> (1671) des Großwardeiner Bischofs György Bársony und ihre Widerlegungen von protestantischer Seite)	572
ANTON SCHINDLING: Protestantische und katholische Hochschulen im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation	584
LÓKÖS PÉTER: Egykorú német rőpirat Eger 1596-os elfoglalásáról és a mezőkeresztési csatáról	592
BOSÁK NÁNDOR: Teológiai oktatás Egerben a 18. században	601
PETERCSÁK TIVADAR: Hagyományörző fertálmesterek Egerben	607

IX. KORA ÚJKORI ÉLETPÁLYÁK

GORILOVICS TIVADAR: A művelődéstörténet úttörője, Loys Le Roy (1510–1577)	619
SZABÓ ANDRÁS: Ilosvai Benedek, gyulafehérvári plébános	627
SZABADI ISTVÁN: Johannes Michael Brutus és Marcello Squarcialupi	634

TUSOR PÉTER: Forgách Zsigmond katolizálása (Egy római misszilis [irodalom]történeti forrásértéke).....	640
LUFFY KATALIN: Levéltári adalékok Czeglédi István és Nánási L. István nagybányai papelhívásának történetéhez (1656, 1660).....	646
GÁTI MAGDOLNA: Adalékok Johann Adam Weber (1611–1686), Ágoston-rendi kanonok életéhez és munkásságához	652
PAPP KLÁRA: Két Csáky karrier Felső-Magyarországon a 17. század második felében..	658
MERCS ISTVÁN: Egy „labanc” főúr: Koháry István országbíró portréja a történeti irodalomban	667
X. IDENTITÁS, KÖZÖSSÉGKÉPZÉS, ÍRÁSHASZNÁLAT	
OLÁH SZABOLCS: A reprezentáció kerülőútja – A Habsburg-kép a humanista nyilvánosságban	677
PÉTER KATALIN: Multikulturális falvak a 16–17. századi Felföldön.....	687
TÓTH ZSOMBOR: Emlék? Irat? Irodalom? – kérdések és megjegyzések az (al)diszciplínához	697
PÁL JÓZSEF: A határ szó jelentéséről a 18. század második felében.....	706
S. VARGA PÁL: Idegenség és önkép az irodalomban (Néhány példa a 19. század magyar irodalmából)	715
IMRE LÁSZLÓ: Lukács György, Horváth János és a magyar szellemtörténet	724
Cs. VARGA ISTVÁN: „Doleo ergo sum”. Költők és írók patográfiáiról.....	731
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Közösséget formáló értékek huszadik századi irodalmunkban...	737
ABÁDI NAGY ZOLTÁN: Gondolatok a kollektív identitás teoretizálhatóságához (Virtuális és aktuális közösségek a kortárs amerikai prózában, I.).....	744
SZABÓ PÉTER: Sorsértelmezés, nemzettudat, mentalitástörténet (Bitskey István <i>Mars és Pallas között</i> című könyvéről)	751
NÉVMUTATÓ.....	757

Suri Orvos Mihály 1602-es Perkins-fordítása

Suri Orvos Mihály (†1633?) 1602-ben elkészített *Catholicus reformatus*-fordításának a jelek szerint autográf kézírata a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának kézírattári anyagában, jelzete Ms. 1430.¹

1598-ban Cambridge-ben jelent meg angol nyelven William Perkins (1558–1602) *A Reformed Catholike* című vitairata. Ennek 1601-es első latin kiadását² ültette át magyarra Suri Mihály, és később Kecskeméti C. János is. Úgy tűnik, a szakirodalom csak ez utóbbi, 1620-ban, Kassán kiadott *Catholicus reformatus*-fordításáról (RMNy 1214A) tud.³

Suri Mihály a maga fordítását patrónusa, a nagyszombati Asztalos András számára készítette peregrinációs ajándékkul. A tolmácsolandó munka kiválasztásakor szem előtt tartotta a hazai vallási-politikai helyzetet; ajánlása szerint:

„nesztem mind az időt melyben elünk, mind penig az helyet, melyben ez idcig’ Istennek jo akarattibol lakot Kegyelmed.”⁴

Perkins írását azért tartotta hasznosnak a hazai olvasók számára, mert az nemcsak az igaz eklézsia értelmét adja az olvasó elébe, hanem a katolikusoknak „velünk valo eggyezesök, tevelyesök” is bemutatásra kerül abban, és ez szükséges, mivel

„nem minden iras olvasonak, nem mondom paraztnak, adatatot, hogy ez sok fejö kigyoknak hiszkelkődő farkokot meg’ ismerhesse.”⁵

¹ Írógéppel írt katalóguscédulája a jelzeten kívül a következő adatokat tünteti fel: Suri Orvos Mihály. *Catholicus reformatus*.

A kézirat címlapján ez áll: CATHOLICVS REFORMATVS az az MEG MAGYARAZASA ES MUTATASA az Istennek igcyejből az meg’ tiztetatot Anyya-szent egyházak menyre sok es külömb külömb reszeiben az hütnek az Romaj Ecclesiaval (a’ minemő az most) eggyet ertnek, es attol mellyekben s meddig’ külömböznek, ugy annyera hogy a’ mellyekben soha aval egyet ne köllesek ertennyök. [...] SVRJ ORVOS MIHALY ALTAL. HAIDELBERGABAN. M. D. CII. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (a továbbiakban: KvEgyetKvt), Ms. 1430, 3a.

² William PERKINS, *Catholicus Reformatus* [...], Hanoviae, apud Guilielmum Antonium, 1601.

³ Ld. pl. BERG Pál, *Angol batások tizenbetedik századi irodalmunkban*, Bp., A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, 1946 (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, 21), 87; VÁSÁRHELYI Judit, *Egy jezsuita-ellenes vitairat és magyar fordítója*, in *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1982*, felelős szerk. NÉMETH Mária, Bp., OSZK, 1983, 266–268; KOLTAY Klára, *Perkins és Ames recepciója Magyarországon 1660-ig*, Studia Litteraria, 1991, 99–114; HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Bp., Universitas – OSZK, 2008 (Res Libraria, 2), 139–143.

⁴ KvEgyetKvt, Ms. 1430, 4b–5a.

⁵ Uo.

A továbbiakban az elfeledett fordítót és kéziratát, valamint ennek Heidelbergtől Kolozsvárig tartó útját mutatom be.

A fordító

Suri Orvos Mihály a heidelbergiánusok közé tartozott, képzettségének megfelelő értelmiségi pályát futott be, de nem volt különösebben kiemelkedő szereplője kora társadalmi és egyházi életének.⁶

Néhány fennmaradt levelén kívül eddig csupán három latin nyelvű teológiai témájú egyetemi disputációját ismertük.⁷

1595. október 20-tól a debreceni kollégium diákja volt, 1597-ben már senior. 1600. március 6-án Szenci Molnár Alberttel együtt indult Heidelbergbe, az egyetemre április 1-jén iratkozott be. 1601-ben Herbornban is tanult.⁸ Magyarországra 1602 márciusában tért vissza. Külföldi tanulmányai idején Asztalos András nagyszombati polgár alumnusa volt.

Hazatérte után előbb a Nyitra megyei Komjátiban, 1604-től pedig Nagyszombatban volt rektor. 1607. május 26-án a barsi zsinaton szentelték fel. Másodpapként Nagyszombatban is működött, de az úrvacsoráról vallott szigorú kálvinista felfogása miatt összeütközésbe került Hollósi Márton elsőpappal, és végül távozni kényszerült. 1608-ban már komjati prédikátor. A barsi és komjati zsinatok őt jelölték ki vitapartnerül a majd 1610-ben katolizáló Veresmarti Mihály volt komjati prédikátor számára az akkor még látszólag a felekezeten belül zajló vitára.

Ezekben az években nősülhetett, felesége Prágai Zsuzsanna, a későbbi Guevara-fordító Prágai András testvére. 1614-ben sárospataki elsőpappá választották. 1620-ban, és valószínűleg már azelőtt is, elsőpapi tisztségének ellátása mellett tanárként is működött a pataki iskolában: 1620. december 16-án Rákóczi Zsigmondnak küldött levelét mint annak pataki prédikátora és „scholában tanító-mesteri” írja alá.⁹ Ebből a levélből tudjuk, hogy részt vett az iskola 1621-es

⁶ Életről: IPOLYI Arnold, *Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Korrajz a bitujítás idejéből*, I, Bp., Szent István-Társulat, 1875 (Házi Könyvtár, 18), 191–198; *Régi magyar költők tára, XVII. század*, 2, Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei, s. a. r. JENEI Ferenc, KLÁNICZAY Tibor, KOVÁCS József, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1962, 394 (a továbbiakban: RMKT, XVII/2); HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, in *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1980*, felelős szerk. NÉMETH Mária, Bp., OSZK, 1982, 320. Életrajzi adatokat feljegyez róla Szenci Molnár Albert is naplójában, valamint Suri egy-egy hozzá írott levelének szélére. Vö. *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*, jegyz. és kiad. DÉZSI Lajos, Bp., MTA, 1898, 3–86, 124–125, 129–130, 314. A *Napló* újabb kiadása: *Szenci Molnár Albert naplója*, közléteszi SZABÓ András, Bp., Universitas, 2003 (Historia Litteraria, 13). Suriról ld. 239.

⁷ Megjelentek David PAREUS, *Collegiorum theologicorum [...] decuria una [...]*, valamint *Collegiorum theologicorum pars altera [...]*, Heidelbergben, 1611-ben és 1620-ban kiadott kötetekben. Bővebben: HELTAI, *Adattár...*, i. m., 320.

⁸ P. VÁSÁRHELYI Judit, *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai: előzmények és fogadtatás*, Bp., Universitas, 2006 (Historia Litteraria, 21), 26. Herborni tartózkodásáról: DÉZSI, i. m., 124–125.

⁹ Közli SZILÁGYI Sándor, Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő, 1880, 361–363. (E levél eredetijét nem találtam meg a Magyar Országos Levéltárban.) A pataki iskola 17. századi tanárainak névsorában nem szerepel, vö. SOLTÉSZ János et al., *A sárospataki főiskola tanárainak életrajza*, Sárospataki Füzetek, 1864, 873–899.

törvényeinek összeállításában. 1629-ben tagja volt az iskolát gondnoki minőségben meglátogató egyházmegyei bizottságnak.¹⁰ Sárospatakon halt meg 1632 végén vagy 1633-ban.¹¹

Több diák külföldi tanulmányait támogatta;¹² gyűjtés szervezésével segítette Szencit is.¹³ A források alapján úgy tűnik, felekezete körében megbecsült volt, tudását és rátermettségét elismerték.¹⁴

A kézirat

A negyedrért méretű, első és utolsó lapja kivételével nagyon jó állapotban levő kézirat 8, eredetileg számozatlan (nemrég ceruzával beszámozott) levelet és 292 tintával számozott lapot tartalmaz. A lapszámozás a kézirat elkészítésével egyidejű, ugyanattól a kéztől származik, mint a szöveg. A számozatlan levelek különböző posszessor-bejegyzéseket, a fordító által írt ajánlást, valamint a könyv szerzőjének, William Perkinsnek az olvasóhoz írt előszavát tartalmazzák, a számozott lapokat pedig a vitairat szövege tölti ki. A teljes kézirat nyelve magyar. A kötetben hiányok nem észlelhetők.

Jelenlegi keménykötését a 19. században kapta, legkésőbb 1846-ban. A kék színű karton borítótáblákat zöld vászonból készült gerinc fogja össze, amelyen aranszínű betűkkel ez áll: CATH / REFORMAT. A bekötés során a lapokat körülvágták, megcsonkítva egyik-másik lapszámot, de a szöveg maga nem sérült. Kötéskor kerülhetett sor a csekély számú rongálódás kijavítására is.

Bejegyzések négy különböző kéztől találhatóak a kötetben. Az ajánlás és a fordítás sötétbarna tintával írt szövege kevés kihúzást, betoldást tartalmazó gyöngybetűs tisztázatot, teljességében egy ötödik kéz írása. Az írásmód, a betűalakok és az ortográfia vizsgálata arra mutat, hogy hosszú lappangás után Suri Orvos Mihály autográf irodalmi munkája került elő.¹⁵

¹⁰ *Zempléni vizitációk, 1629–1671 (Miskolczi Csulyak István zempléni esperes és hivatali utódainak feljegyzései)*, kiad. DIENES Dénes, Sárospatak, A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2008 (Acta Patakina, 21), 61–65.

¹¹ Miskolczi Csulyak István 1635-ben feleségül kérte Suri özvegyét; elbeszélése szerint Suri akkor már másfél esztendeje halott volt. RMKT, XVII/2, 298. 1633 januárjában a sárospataki elsőpap már Tolnai István. A zempléni anyakönyv 205. lapján Suri Mihály halála éveként az 1632. szerepel. Vö. SOLTÉSZ, *i. m.*, 894.

¹² A neki ajánlott munkákat és szerzőiket ld. HELTAI, *Adattár...*, *i. m.*, 320.

¹³ *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század*, 6, *Szenci Molnár Albert költői művei*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1971, 499.

¹⁴ Teológiai tudásában megbíztak, hiszen őt jelölték ki vitapartnerül Veresmarti számára; rátermettségét bizonyítja Chernel György 1642. július 15-én I. Rákóczi Györgynek írt levele, melyben a Tolnai István halála következtében megüresedett pataki elsőpapi hely betöltésének nehézségeit jelzi: „[...] mert ide nemcsak jó deák és jó praedicator kellene, hanem az ki resolutus ember is volna, mind tisztivel, autoritásával is tudna élni, és arrul is tudna elmélkedni, ki praedicatora, hol lakik, mivel az fejedelmek és nagy urak is sokszor szoktak némely dolgokat praedicatorokkal közleni; ifjak vannak jóra menendők, de ide nem olyan köllene; [...] szegény Laránfi [!] uram idejében bővebb volt az öreg tudós ember, mégis messzünnen hozatta volt szegény Suri uramat.” Kiadta SZILÁGYI Sándor, Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő, 1885, 500–501.

¹⁵ Köszönöm Jankovics Józsefnek, Sipos Gábornak és Tóth Zsombornak, hogy időt szántak a kézírások tanulmányozására, illetve az azzal kapcsolatos konzultációra. A fordítás kéziratának Suri-autográf mi-voltát alátámasztó érveket terjedelmi okokból itt nem részletezem, azonban bemutatom majd az Erdélyi Múzeum 2011/2-es számában megjelenő tanulmányban.

A fordítás kézírását Suri három Szencinek írt sajátkezű levelével, valamint egy possesszor-bejegyzésével hasonlítottam össze.¹⁶ Két magyar nyelvű levele éppen a fordítás elkészítésének idejéből származik: az egyiket Herbornból keltezi 1601. szeptember 31-én [!], a másikat Heidelbergből 1602. március 1-jén, ugyanazonnap, amikorra a fordítás ajánlása is datált. Nehézséget jelentett, hogy a fordítás kézírása nem folyóírás, hanem a nyomtatott betűket igyekszik utánozni. Szerencsés azonban, hogy az 1601-es levél első, üdvözlő sora is nyomtatást utánzó betűkkel van írva: az ebben látható betűalakok mindenike visszaköszön a fordítás kézírásában. A levelek folyóírásában gyakran több variánsban is megjelenő kapitálisok, de egyes kisbetűk is rendre felbukkannak a fordítás kézírásában. A különböző hangértékek jelölése, valamint az ékezetelési szokások is egyeznek a két kézírásban.

A kézirat elkészültének időbeli behatárolásában segít a kötet jó minőségű papírjában található monogramos vízjel.¹⁷ Ennek alapján a papír egy, a 16–17. század fordulóján a dél-németországi Lindauban működő malomból származik.

A possesszorok

A kézirat 1905-ben a Kuún-könyvhagyaték részeként került közgyűjteménybe, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának kéziratárába, majd pedig, az EME gyűjteményeinek román állami kezelésbe vételét követően, a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárba.¹⁸ Korábbi, azonosított vagy valószínűsíthető tulajdonosait, esetleges olvasóit az alábbiakban időrendben mutatom be.

Asztalos András (†1611) nagyszombati polgár művelődésszervező, kultúra- és egyházpártoló tevékenysége régóta ismert a szakirodalomban.¹⁹ Kitartó és elkötelezett támogatója volt Szenci Molnár Albertnek és irodalmi törekvéseinek, valamint mecénása, pártfogója több diáknak.²⁰ Suri ajánlása bizonyítja, hogy eddig ismert alumnusai mellett Asztalos az 1602 előtti években is támogatott több diákot.²¹ Bár Asztalos jellegzetes kézírása nem található meg a kötetben, nem valószínű, hogy hálás alumnusa hazatérte után nem adta át neki az ajándékot.

A további két ismert 17. századi possesszorról a kézirat ajánlása előtt üresen maradt első levél rektóján olvasható bejegyzés tudósít:

„Tekentetes es Nagysagos Rakoczý Geörgý uramnak attam ez könyuett. Remenluen azt hogý ü Na[lgysá]lga töb dolgaj között kezeben ueuen meg oluassa es eszeben uezsj minemü nagý kar lett legjen ennek az könyunek ez ideig nap fe[nyr]e kj ne iönj. Holott ez mi niomorodot edes hazankban

¹⁶ Suri két magyar, valamint 1609-ben kelt latin nyelvű levele Szenci Molnár Albert levélgűjteményében található a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kéziratárában. A gyűjtemény jelzete K 787. 1617-es possesszor-bejegyzését egy középkori Biblia tartalmazza. Lelőhelye a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirat- és ritkaságtára, jelzete Cod. Lat. 45.

¹⁷ Címerpajzsban faág négy pár elágazással, a felső három pár ágai egy-egy levélben végződnek. A pajzs két felső csücskéhez M S monogram van kapcsolva. Vö. Piccard 127434–127436. <http://www.piccard-online.de>. Itt köszönöm meg Tóth Zsuzsa és Pelbárt Jenő szakértői véleményét, utóbbinak külön a papírmalom azonosítását.

¹⁸ SIPOS Gábor, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának története*, in *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*, szerk. Uő, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2009, 11–68.

¹⁹ IPOLYI, *i. m.*, 356–370; HELTAI János, *Egy művelődéspártoló polgári kör a XVII. századi Magyarországon*, Magyar Könyvszemle, 1982, 113–126; Uő, *Ahinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., Balassi, 1994 (Humanizmus és Reformáció, 21), 26–32.

²⁰ *Uo.*, 31; HELTAI, *Adattár...*, *i. m.*, 258.

²¹ KvEgyetKvt, Ms 1430, 5a.

(szanakodásra melto) az Istennek Aniaszentegihazanak Niajaj között, minemü saggatasokatt [!] tett az pokolbelj Satan es mostannis naponkent teszen az ragadozo Farkasok által. Sött nemelj eggjüketk testestül lelkestül el ragadott.

Mint uehettne ember ez uezedelemnek eleit gondolkottam arrol, talam Nagÿsagodnak szüie meg esik az Isten Anÿszentegihazanak [!] eggjü Juhajñ, es ez koniuett niomtatasban kj boczattatia, hogy lelkekett meg tarthassak az örök elette.

Nagÿsagodnak alazatos szolgálja
Szegedy Gaspar mp”

Az adományozó Szegedi Gáspár azonos azzal a Nagyszombatban élő és Asztalossal atyafiságban levő mezőszegedi Szegedi Gáspárral (1579?–1635 előtt), akinek a nagyszombati eklészia többi gondviselője mellett elsőként ajánlja Szenci Molnár Albert az 1617-ben megjelent *Postilla Scultetica* című munkáját.²²

Szegedi aktív részvételét a korabeli egyházi és irodalmi életben jelzi az is, hogy 1609-ben ő küldte el Alvinczi Péternek méltó megválaszolóra a Nagyszombatban éppen megjelent, és a kálvinista közösségben nagy felháborodást keltett Pázmány-hitvitát, *A nagy Calvinus hiszekegyistenét*.²³ Hasonló gesztust tett az Asztalos halála után hozzá került *Catholicus reformatus*-fordítás esetében.

Az adományozás időpontját keltezés híján csak valószínűsíteni lehet. Kecskeméti 1620-ban megjelent Perkins-fordítása okafogyottá tette a Suri-féle fordítás azutáni kiadásra ajánlását. Ismerve Szegedi irodalmi és vallási érdeklődését, nem valószínű, hogy csak sok év múlva, vagy egyáltalán nem értesült az ungvári prédikátor kassai kiadványáról.

A katolikus egyház 1608 utáni nagyszombati eredményeinek fényében (Forgách Ferenc és Pázmány Péter munkássága, Veresmarti nagy port kavart katolizálása, a jezsuiták 1615-ös újbóli megtelepedése a városban stb.) elképzelhető, hogy valamikor 1611 és Bethlen Gábor 1619-es királyi magyarországi sikerei közé tehető a kézirat Rákócziinak történő adományozása. E behatárolás tovább szűkíthető, ha feltételezzük, hogy a Szegedi által említett *farkasok* megnevezés a jezsuitákra vonatkozik, akik népszerűek voltak Nagyszombatban és környékén a betelepülésük után hamarosan megnyitott iskolájukkal.²⁴

Nem bizonyított a személyes kapcsolat megléte I. Rákóczi György (1593–1648) és a Nagyszombatban élő Szegedi Gáspár között, de a Rákóczi család tekintélye, a fiatal Györgynek az 1610-es években fényesen emelkedő karrierje, gyarapodó vagyona és nem utolsó sorban a pro-

²² RMNy 1144. A Szegedről elszármazott gazdag kereskedőcsaládról: SZAKÁLY Ferenc, *Mezőváros és reformáció: Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*, Bp., Balassi, 1995 (Humanizmus és Reformáció, 23), 196–218; HELTAI, *Alvinczi...*, i. m., 32–39; Uő, *Egy művelődéspártoló...*, i. m., 124–125; J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *Egy hajdanvolt mezővárosi polgárcsalád, a mezőszegedi Szegedi család házassági-társadalmi kapcsolatai a 16–17. században*, in *Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század)*, szerk. SZABÓ András, Bp., Universitas, 2005 (Historia Litteraria, 18), 101–102. Az adományozó Szegedi kézírását összehasonlítottam mezőszegedi Szegedi Gáspár kézírásával. Köszönöm J. Újváry Zsuzsanna segítségét, aki nagylelkűen rendelkezésemre bocsátotta Szegedi Gáspár egy sajátkezü írását tartalmazó, 1624-ben keltezett levél másolatát. Az eredeti lelőhely: Kassa Város Levéltára, Archiv Mesta Košice, Archivum Secretum, S-Szegedi, No. 40.

²³ RMNy 984. Vö. HELTAI, *Alvinczi...*, i. m., 36.

²⁴ A katolikus sikerek rövid áttekintése: TUSOR Péter, *Katolikus konfesszionizáció a kora újkor Magyarországon: Egyetemi jegyzet*, Piliscsaba, PPKE BTK, Történettudományi Intézet, 2008 (Publicationes Instituti Historici in Universitate Catholica de Petro Pázmány nuncupatae fundati, 1), 50–65.

testamentum támogatása érdekében kifejtett tevékenysége²⁵ mindenképpen azt jelezte, hogy Szegedi megfelelő személyre talál benne a kézirat kinyomtatását illetően. Abban az esetben, ha Szegedi 1616-ban vagy azután adta azt Rákóczinak, az is magyarázhatja a megadományozott személyének kiválasztását, hogy akkor ez már birtokában volt a sárospataki uradalomnak, ahol éppen a fordítás elkészítője volt elsőpap. Azonban nincs jele a kötetben annak, hogy az csakugyan Rákóczi György tulajdonába került.²⁶

Suri kéziratának következő, név szerint említett tulajdonosa egy bizonyos Gyulai István, vélhetően református lelkész, akit eddig nem sikerült azonosítanom. Egyelőre annyi valószínűsíthető róla, hogy az 1790-es évek táján halt meg, mivel az ő hagyatékából szerezte meg a kéziratot Szathmári Pap Mihály (1737–1812), a Kolozsvári Református Kollégium teológiaprofesszora 1797-ben. Erről tanúskodik az első levél verzóján olvasható bejegyzés: „Szathmári Pap Mihályé. A' nehaj tiszt. Gyulai István uram könyvei közzül 1797.”²⁷

Szathmári felismerte a kézirat értékét, és ezt jelezte is az előbbi bejegyzés alatt:

„Ugy látszik nékem hogy ez éppen a' Suri O Mihály írása; és hogy e' még soha nyomtatás alá nem ment. Lásd a' másik Paginán való írást-is [tí. a Szegediét]. De azután a' Molnar Albert Régi Levelek' igen betses Collectiojában, melly nállam vagyon, három tulajdon kezével irt leveleit egybe vetvén ezen írással tökéletesen meg-győződ[em] a' felől, hogy ez éppen a' maga első írása Suri O Mihálynak. És igen betses.”

Szathmári Pap Mihály komoly felkészültséggel rendelkező, nemzetközileg is elismert tudós volt.²⁸ Élénken részt vett az erdélyi tudományos életben, különös figyelmet fordított a régi kéziratokra és nyomtatványokra.²⁹ Irodalomtörténeti kutatásainak eredményeit többek közt a Bod Péter *Magyar Athenasához* készített, kéziratban maradt pótlásaiban olvashatjuk.³⁰ Irodalomtörténeti összefoglalásban e kézirat 261. lapján, más jegyzetek közé beszúrva jelenik meg először Suri Mihálynak mint fordítónak a neve, valamint a lap alján még néhány adat az életéről meg a Perkinsfordításról.

Szathmári kézirateit és könyvei egy részét fia, Szathmári Pap Zsigmond (†1841) örökölte, aki 1799–1805 között apja segédje volt a teológia oktatásában, 1806-tól haláláig pedig Vízaknán

²⁵ Részletesen ld. SZILÁGYI Sándor, *I. Rákóczy György: 1593–1648*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1893 (Magyar Történeti Életrajzok, 23), 41. Művelődéspolitikájának értékelése: HELTAI, *Alvinczi...*, i. m., 22.

²⁶ 1638–39-ben Rákóczi rendezte (a nem Patakon levő) kézirateit, levéltárát. Az iratokról készült regestrum ma a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirat- és ritkaságtárában található, jelzete G 526/I–II. A Suri-fordítás nem szerepel benne. A regestrumra hivatkozik: MONOK István, *A Rákóczi-család könyvtárai 1588–1660*, Szeged, Scriptorum, 1996 (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai, 1), 268-as tétel; részletesebben tárgyalja: JENEI Ferenc, *A Balassi-hagyaték történetéhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1966, 195–197.

²⁷ Kétségtől Szathmári Pap Mihályról, a kolozsvári professzorról van szó. A bejegyzés kézírását összevettem a Kolozsvári Református Kollégium Könyvtára (KvRKKvt) – ma a Román Akadémia Könyvtárának Kolozsvári Fiókja által őrzött – Szathmári-hagyatékából származó példányainak possesszor-bejegyzésével (Ms. R. 1244, Ms. R. 1428) és más, a továbbiakban említendő kézirataival.

²⁸ Életéről: SALAMON József, *Szathmári Pap Mihály' rövid életrajza*, Erdélyi Prédikatori Társ, 1835, III–XVI; TÖRÖK István, *A kolozsvári ev. ref. collegium története*, II, Kolozsvár, kiadja a Collegium elöljárósága, 1905, 71–88.

²⁹ Az Erdélyi Kéziratkiadó Társasággal való kapcsolatáról ld. F. CSANAK Dóra, *Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság*, Magyar Könyvszemle, 1976, 346.

³⁰ A kézirat az EME tulajdona, ma a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található, jelzete Ms. 404.

működött református lelkészként.³¹ Szathmári Pap Mihály hagyatékának egy részét Zsigmond özvegye 1845-ben Enyeden aukcióra bocsátotta.³²

Suri Perkins-fordítását következő tulajdonosa, a naplóíró Gyulay Lajos (1800–1869)³³ itt szerzhette be, vagy nem sokkal később valamelyik kolozsvári könyvtáránál.³⁴ Posszessor-bejegyzése az első kötetábla belső oldalán található: „Kolosvár 1846 / Gr Gyulay Lajos”. Döbrentei Gábor neveltjeként Gyulay egyik szenvedélye a könyvtára volt, amit tudatosan gyarapított, szervezett és rendezett; könyveiről, kéziratairól naplóiba is gyakran feljegyzett adatokat.³⁵ Halála után birtokai, több ezer könyve és egyéb vagyona három nőrokonára szállt.³⁶ Nővérén, gróf Kuún Lászlóné Gyulay Konstancián keresztül jutott könyvtárának a Perkins-fordítást is tartalmazó része ennek fiához, Kuún Géza (1835–1905) nyelvész-orientalistához, akinek hagyatéka majd az EME könyvtárát gyarapította. Kuún Géza hagyatékának leltárba vétele 1906-ban történt meg. Éves jelentésében Erdélyi Pál, a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár akkori igazgatója fel is hívta a figyelmet annak értékeire, külön a becses és addig kiadatlan Suri-kéziratra.³⁷

A kézirat utolsó lapján található egy eddig azonosítatlan, talán 17. századi kéztől származó bejegyzés: a 115. és a 121. zsoltár Szenci fordításából ismert kezdő sorai.³⁸

Az 1602-es fordítás

Sem a fordításban, sem levelezésükben nem találtam arra utalást, hogy Suri Orvos Mihály Szenci tanácsára fordította Perkinst, illetve, hogy Szenci tudott volna a munkáról.³⁹ Suri

³¹ TÖRÖK, *i. m.*, 80–81; GYALUI Farkas, *Apáczai Cseri János életrajzához és műveibez*, Erdélyi Múzeum, 1892, 66. Ő volt Szenci egyik életrajzírója is: SZATHMÁRI PAP Zsigmond, *Szentzi Molnár Albert' rövid életrajza*, Erdélyi Prédikatori Tár, 1837, I–XXXVI.

³² JAKÓ Zsigmond, *Az erdélyi magyar antikvár könyvkereskedelem kezdeteiről*, in *Művelődési törekvések a kora újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, ÖTVÖS Péter, Szeged, JATE Régi magyar irodalom tanszék, 1997 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35), 228.

³³ Életről: CSETRI Elek, *Gyulay Lajos élete és munkássága*, in *Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5. – 1949. június 22.*, I, szerk. Uő, MISKOLCZY Ambrus, Bp., ELTE Román Filológia Tanszék – Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 2003, 12–79.

³⁴ Gyulaynak a Szathmári-hagyatékából Kolozsváron vásárolt könyveiről: JAKÓ Zsigmond, *A székegyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története*, in Uő, *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, Kriterion, 1977, 243–244.

³⁵ CSETRI, *i. m.*, 67–68.

³⁶ A végrendeletről, osztozásról részletek a Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszékének *Gyulay Lajos naplói* című kutatási programját bemutató oldalán: <http://gyulaynaplok.hu/showDetailedDokumentum.php?dokID=59>

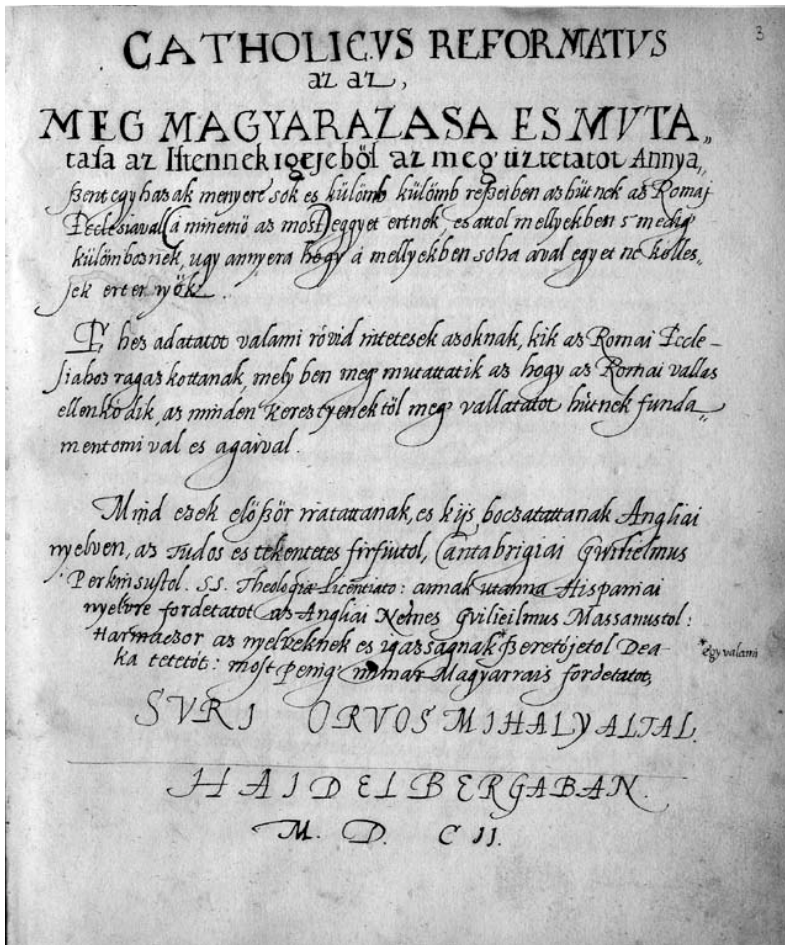
³⁷ ERDÉLYI Pál, *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára 1906-ban*, Magyar Könyvszemle, 1907, 359.

³⁸ A bejegyzés: „Nem nekünk Uram nem nekünk” és alatta „Szemem az hegyekre vetem mert fellyül van nekem / minden segedlemem”. KvEgyetKvt, Ms. 1430, 292.

³⁹ A könyvfordítást mint a jövőv iránti hála kifejezésének gesztusát Szenci esetében is megtaláljuk: ő 1600 augusztusában Heidelbergben kezdte magyarra fordítani Daniel Tossanus *Imádságos könyvét* a kassai Békési János számára. Vö. *Szentzi Molnár Albert naplója, i. m.*, 2003, 137. Az éppen akkor Heidelbergben tartózkodó Suri Mihály minden bizonnyal tudott erről a munkáról. Ami Perkins vitáirát illeti, a *Catholicus reformatus* 1602-ben Herbormban megjelent német fordítását Szenci ottani diáktársa és barátja, Johann Heidfeld készítette el. Vö. PETRÓCZI Éva, *Szentzi Molnár Albert és az angol puritán művek magyarországi „bonosítása”*, in Uő, *Puritánia: Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*, Bp., Universitas, 2006 (Historia Litteraria, 20), 61. Suri 1601 késő őszén utazott Herbormba, ahol Szenci kapcsolatai segítettek neki a beilleszkedésben. Valószínű, hogy Heidfeld készülő Perkins-fordításáról is tudomást szerzett.

peregrinációja idején még csak a *Catholicus reformatus* első latin kiadásához férhetett hozzá. Szerencsés, hogy Kecskeméti C. János kezébe is ez került, így további feladatként összevethető lesz a két magyar szöveg nyelvazete, teológiai terminológiája, fordítási megoldásai. Egyelőre annyi állapítható meg, hogy míg Kecskeméti inkább az értelmet kívánja tolmácsolni,⁴⁰ Suri még a latin kiadvány szerkezeti felépítését is követi, és igyekszik a legszövegűbben visszaadni annak tartalmát. Ez utóbbi törekvése gyakran nehezen érthető mondatokat eredményez.

Talán e nehézkes mondatok, a kezdő fordító nem túl gördülékeny magyarításai az egyik oka annak, hogy Asztalos nem tette publikussá a Suritól kapott ajándékot.⁴¹

1. kép. Suri Orvos Mihály Perkins-fordításának címlapja

⁴⁰ VÁSÁRHELYI, *Egy jezsuita-ellenes...*, i. m., 266.

⁴¹ Az ajánlásban Suri jelzi, hogy csupán magánhasználatra készítette munkáját, és ő maga tiltaná, legalábbis átoldozás előtt, a kiadást. KvEgyetKvt, Ms. 1430, 6a.

Engedjye Isten ó Szent Fölsege, hogy ebből az én kicsim mün kimból, az
Keresztien vallásnak egytör meg ismert es be vót igazságát jobban
jobban kegyelmed esében vehesse, s- elő mozdathassa, es azt es életnek
minden részében meg órisven elis követesse; az ellenkötő felnek pedig dogle-
letes, veszedelmes es karbozatos velökötést, min az oroslami kormerről, az kigyó-
süvöltéséről, meg ismerven, miképpen emekeltve, laba ala tapodhassa es meg-
uathassa. **Érte** Engedjye az irgalmas Atya, hogy az ó menyvei
akaratiának, mellyet az próphetai es Apostolok irásiban hi jelentet idős,
segünk felől engedjye, es cziák az ó fiat mind külső keppen az Egy-
házi szolgálatban, mind belső keppen szívrünkben böcsöletesen, halgathas-
suk, es az Romai Antichristusnak minden háms praectiái meg vethessük,
hogy mindmaian szerelmetsék legyünk, az Atya nak szerelmetsé-
sében ó neki jó kedve töl. Mely jó kedvő öröcke való, láthatatlan, böles
Atyának, Szent fiával az közben járo Jesus Christus al es Szent Lelkével
tiszteség, hata adas, es öröcke való dicsőség Legyen.

És Szent háromság egy örök Isten Kegyelmedet, minden háza-
nepevel es hozzá tartozókkal, sokáig tarcsa meg, egyeségben, jelenlétével
igazgassa, veszerlje Szent Lelkével, es kegyelmedre minden a sédasoknak
nemét, az ó Szent nevenek tiszteségére, az Anya szent egy hárnak épöletire,
es kegyelmednek örökké való boldogságára, nagy kardagon es böség,
get Balcsa.

Amen **Érte** **Amo** 7. 6. 0. 2.

Amen **Érte** **Amo** 7. 6. 0. 2.

alazatos szolgálata

Michaél O. Suro

hat semmiképpen nem ellenkődnek, nem mondok az hiúnek sok aqival de meg
 csak egyiket sem, avagy az Catechismusnak fundamentomával, annak,
 mellyel minden keresztion Ecclesiák élének, mind az Apostalok ideje-
 től fogvan. Most pedig miért hogy ugy talalluk hogy ellenkődők
 az hiúnek fundamentomival es az Catechismus béti tudomásoknak
 nagy sok es fő részeivel, a mitk edig rövidedőn meg mutatuk, bizony
 irta ebből igen ki tessék, hogy az a vallás, mellyet most az Romai
 Ecclesia val, tevelygő es hamis, es az menyei tudomásoknak
 első tizta sáogatol el vétomemiedet es hasonlot. Nem azért
 mondok ezt hogy az hiúnek ok aon az ő szemeltyek től
 vísomódnam avagy meg utalnam: de hogy szívom
 szerone kívánom es telkes lelekkel ohajtom, mig it
 es vil aqban vannak az ő meg terejeket es
 jövedobben örök eleteket.

Nem nekünk uram nekünk nekünk
 Szépművészet az hiúekre veltm mire fellül van nekünk
 minden Szépművészet

3. kép Suri Orvos Mibály Perkins-fordításának utolsó lapja

